

Επέτειος 800 ετών
από την κοίμηση του
αγ. Μιχαήλ του Χωνιάτου
Μητροπολίτου Αθηνών
1 2 2 2 - 2 0 2 2

12

Φ

Επιμέλεια
αρχιμ. Μιχαήλ Χαρ. Σταθάκης

«Κατακερματισμός» ά' μέρος

* * *

"Αμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν,
ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου
πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ,
αὐτὸς μόνος μένει·

ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει"

Σέραγγίς Βασιλέως
Θεοδώρου Α' Λασκάρεως

Οι κρίσματοι και καθοριστικοί 11ος και 12ος αιώνας για το μέλλον της αυτοκρατορίας και την συνοχή του εκκλησιαστικού σώματος άφησαν τα ίχυνη τους ορατά έως και σήμερα στην καθημερινότητά μας. Η στροφή προς την αρχαιοελληνική φιλοσοφική σκέψη, η αμφισβήτηση της Συνοδικής αυθεντίας επί των δογμάτων και η απαίτηση ορθολογικής και πειστικής εξήγησης των μυστηρίων αφ' ενός και η πεποίθηση αφ' εταίρου ότι ο καθένας μπορεί από μόνος του να οδηγηθεί με την σκέψη στην σωτηρία και στην αλήθεια οδήγησαν σε έναν γενικευμένο κατακερματισμό. Η διάσπαση αυτή ενώ φαινόταν εν τη γενέσει ολέθρια, υπό το πρίσμα των μελλοντικών ιστορικών εξελίξεων φάνηκε να εγκυμονεί κάτι ελπιδοφόρο.

Παραθέτω αποσπάσματα από το βιβλίο του Σεβ. Μητροπολίτου Μεσσηνίας κ. Χρυσοστόμου Σαββάτου «Θεολογικά Θέματα και Κείμενα Εκκλησιαστικών Συγγραφέων του ΙΒ' Αιώνα. Χριστολογικά Θέματα», του Δημ. Μόσχου «Συνοπτική Ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας. Από το Σχίσμα έως τους Νεότερους Χρόνους», από τα ἀρθρα της κ. Αικατερίνης Ιεροδιακόνου «Μιχαήλ Ψελλός» και «Ιωάννης Ιταλός» δημοσιευμένα στον ιστότοπο «Εγκυλοπαίδεια του Πλάτωνα» και από την ανακοίνωση στο Διεθνές Επετειακό Συνέδριο για τα είκοσι χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ. Κομοτηνή 2018, του κ. Στ. Ζωχιού «Η Μυθολογία ως Ένδειξη της Ελληνικής Ιστορικής Συνέχειας»

Στο παρόν 12ο αφιέρωμα θα δούμε πως προκλήθηκε ο κατακερματισμός και ποια ήταν τα άμεσα αποτελέσματά του, ενώ στο επόμενο, το 13ο, θα δούμε ποια ήταν η στάση του αγίου Μιχαήλ και στο 14ο πως θέτει τα θεμέλια μαζί με μια χορεία συγχρόνων του ιεραρχών και λογίων ώστε να μεταποιηθεί ο κατακερματισμός σε ελπιδοφόρα ανατολή.

Ιστορικό πλαίσιο

«Η ακμή του Βυζαντίου τον 11ο αιώνα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των Δυναστών, δηλαδή των ισχυρών οικονομικά κυρίως γαιοκτημόνων, που μπορούν με την οικονομική τους δύναμη να επηρεάσουν τη

συμπεριφορά άλλων, μιας κάποιας μορφής φεουδαρχικοποίηση, ανάπτυξη μιας τάξης ισχυρής παλατιανής γραφειοκρατίας, αλλά και ανάπτυξη της παιδείας και της οικονομίας. Οι συνεχείς συγκρούσεις μεταξύ γραφειοκρατών και γαιοκτημόνων της επαρχίας σε συνδυασμό με τις ήττες στην Κάτω Ιταλία και στη Μικρά Ασία από Νορμανδούς και Σελτζούκους αντίστοιχα επιτείνει την αστάθεια και φέρνει τους επαρχιώτες ευγενείς Κομνηνούς στην εξουσία.

Μαζί με αυτούς έρχεται ένα νέο ύφος διακυβέρνησης κουλτούρα βυζαντινής αριστοκρατίας, οικογενειοκρατία, πυκνές σε σχέσεις με τη Δύση... Το Βυζάντιο γίνεται ένα πιο ευρωπαϊκό κράτος και η κοινωνία και ο πολιτισμός έχουν περισσότερο εκκοσμικευμένο χαρακτήρα.

Εως το 1204 στις παραπάνω συνθήκες η Εκκλησία δέπει την αστική κουλτούρα και την οικονομία και την οικονομική δύναμη των λαϊκών να εισβάλει στους θεσμούς. Σε επίπεδο ιεραρχίας ακριβώς για να ελεγχθεί η είσοδος των λαϊκών γίνεται μεγαλύτερη εξάρτηση από το κράτος.

Καθώς η αστική παιδιά χρησιμοποιεί την αρχαία ελληνική σκέψη σε νέες συνθέσεις η ιεραρχία επιλέγει όχι το θεολογικό διάλογο αλλά το Δογματικό Φορμαλισμό πού διαφυλάσσεται με Συνοδούς οι οποίες στην πραγματικότητα αποτελούν ένα είδος Αυτοκρατορικών Συμβουλίων με ελάχιστη επίπτωση στη ζώσα πίστη του σώματος της Εκκλησίας. Οι Επίσκοποι είναι παράγοντες πολιτικών ζυμώσεων, πολλοί είναι ευγενείς και διανοούμενοι....» (Δ. Μόσχου).

Ανάπτυξη κλασικών σπουδών και Χριστολογικές έριδες

«...Το πρόβλημα της επιβίωσης της βυζαντινής αυτοκρατορίας φαίνεται ότι συνδέεται άμεσα και με το πρόβλημα της εκκλησιαστικής ενότητας, η οποία απαιτούσε υποχωρήσεις εκ μέρους της Εκκλησίας... Χριστολογικά προβλήματα εμφανίστηκαν εξ αφορμής του διαλόγου με τους Αρμενίους και από την προσπάθεια επιλυσης των θεολογικών διαφορών με φιλοσοφικούς κυρίως συλλογισμούς, οι οποίοι από ότι φαίνεται περιέπλεξαν τα δέματα και δημιούργησαν ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα, όσον αφορά την ερμηνεία του μυστηρίου "τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως ἐν Χριστῷ" της Θείας και της ανθρώπινης φύσης, αφού αυτή κατά κύριο λόγο αμφισβητείται από τους διάφορους φιλοσοφούντες θεολόγους...

...Η ενθουσιαστική ανάπτυξη των κλασικών σπουδών και η αναβίωση του φιλοσοφικού στοχασμού σε συνδυασμό και με το ενδιαφέρον των αυτοκρατόρων για τη θεμελίωση της ενότητας και της ισχύος της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα πλαίσια της εκκλησιαστικής ενότητας με τους Αρμενίους και τους Λατίνους, αποτέλεσε την αιτία αλλά και τη βάση για μία νέα αξιολόγηση της δογματικής διδασκαλίας και των αληθειών της πίστης. Η κίνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη νόθευση και παρανόηση της δογματικής διδασκαλίας και την αμφισβήτηση της εκκλησιαστικής αυθεντίας και της συνοδικής παράδοσης, αφού δεν θεωρούσε αρκετή μόνο την περιγραφή και την ερμηνεία των δογματικών αληθειών μέσω του φιλοσοφικού στοχασμού ή της επιστημονικής μεθόδου,

αλλά τις περισσότερες φορές απαιτούσε και τη λογική δικαίωση των θεολογούντων φιλοσόφων, ενώ παράλληλα εξυπηρετούσε τόσο την πολιτική των αυτοκρατόρων όσο και τις φιλοσοφικές αναζητήσεις των θεολογούντων. Επισι λοιπόν αναπτύχθηκε αφενός μία κίνηση ενωτικών προσπαθειών με τους Λατίνους και τους Αρμενίους με απώτερο σκοπό την επίλυση των συλλογικών διαφορών και την αποκατάσταση της εκκλησιαστικής ενότητας και αφετέρου μια προσπάθεια ορθολογιστικής ερμηνείας των δογμάτων της Εκκλησίας με φιλοσοφικές αρχές προς εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης υπέρβασης των θεολογικών διαφόρων και πραγματοποίηση της ποδούμενης ένωσης...

Το κράτος ευελπιστώντας σε καλή προσέγγιση Λατίνων και Αρμενίων προσπάθησε να επιβάλει την αναδεώρηση της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας...

Οι φιλοσοφούντες δεν μπορούσαν να δεχτούν την αυθεντία της διδασκαλίας του Αγίου Πνεύματος εν Συνόδῳ...

Ήδη εκείνη την εποχή πια αξία είχε όχι το τι υποστήριζε κάποιος, αλλά εάν υποστήριζε κάτι... Αυτό ευνόησε την ημιμάθεια και διάφοροι αυτοδιαφημιζόμενοι παντογνώστες ενώ δεν είχαν γνώσεις ερμήνευαν τα δόγματα της Δ' Οικουμενικής Συνόδου περί της ενώσεως των δύο φύσεων του Χριστού σε μία υπόσταση, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να δοθεί ερμηνεία ορθή αλλά να διδάσκεται ότι η ανθρώπινη φύση υπέστη τροπή και συμφυρώσ από την θεϊκή...

Τότε γεννάται το ερώτημα πυρήνας των Χριστολογικών ερίδων του 12^{ου} αιώνος:

- το σώμα και αἷμα του Χριστού που κοινωνούμε ποιου Χριστού είναι;
- η θέωσή μας είναι ηδική και κατ' υιοθεσίαν;...» (Σεβ. Μεσσηνίας).

Μιχαήλ Ψελλός

«Μια από τις σπουδαιότερες αλλά και αμφιλεγόμενες προσωπικότητες της βυζαντινής διανόησης και ιστορίας υπήρξε ο Μιχαήλ, κατά κόσμον Κωνσταντίνος, Ψελλός. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1018. Δάσκαλός του ήταν ο διάσημος τότε λόγιος Ιωάννης Μαυρόπους, και φίλοι του στη διάρκεια των σπουδών του οι μετέπειτα πατριάρχες Ιωάννης Ξιφιλίνος και Κωνσταντίνος Λειχούδης, και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δούκας. Ανέλαβε διοικητικές θέσεις στα χρόνια του Κωνσταντίνου Μονομάχου (1042-1055) και του δόθηκε ο τίτλος του «υπάτου των φιλοσόφων», δηλαδή του υπεύθυνου των φιλοσοφικών σπουδών στο αποκαλούμενο Πανεπιστήμιο της

Κωνσταντινούπολης. Η ημερομηνία θανάτου του υπολογίζεται γύρω στο 1081...

...Ο Ψέλλος (φωτ. δεξιά) φαίνεται ότι διδάξει όλους τους βασικούς κλάδους της φιλοσοφίας (λογική, φυσική, μεταφυσική, ηθική), όπως επίσης μαθηματικά και ρητορική. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Ψέλλος προτιμούσε τη φιλοσοφική σκέψη του Πλάτωνα και ειδικά τις απόψεις του για την ψυχή και την θεωρία των ιδεών. Μελέτησε επίσης και τα φιλοσοφικά έργα Νεοπλατωνικών φιλοσόφων, όπως του Πλωτίνου, του Πορφύριου, του Ιαμβλίχου και ιδίως του Πρόκλου, αλλά και αυτά των Νεοπλατωνικών σχολιαστών, όπως του Αρμωνίου, του Ολυμπιοδώρου και του Ιωάννου Φιλοπόνου. Μάλιστα, επηρεάστηκε τόσο από αυτούς στην κατανόηση των πλατωνικών θεωριών, που συχνά αποδίδει στον Πλάτωνα απόψεις τις οποίες δεν θρίσκουμε στους διάλογους του, αφού αποτελούν ερμηνείες των μεταγενέστερων Πλατωνικών φιλοσόφων...

...Είναι προφανές ότι επηρεάζεται από τους Νεοπλατωνικούς φιλοσόφους, και η βασική του προσπάθεια έγκειται στη συμφιλίωση της αρχαίας φιλοσοφικής παράδοσης με τη χριστιανική διδασκαλία. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, όμως, ότι και η επίτευξη αυτού του στόχου χρειάζεται κριτικό πνεύμα και ανεξάρτητη σκέψη, που στην περίπτωση του Ψέλλου εκδηλώνεται είτε με την επινόηση πρωτότυπων επιχειρημάτων για την υποστήριξη των αρχαίων φιλοσοφικών θέσεων είτε με ενδιαφέρουσες προσθήκες, έστω και σε επίπεδο λεπτομερειών, σε προηγούμενες ερμηνείες αυτών των θέσεων...

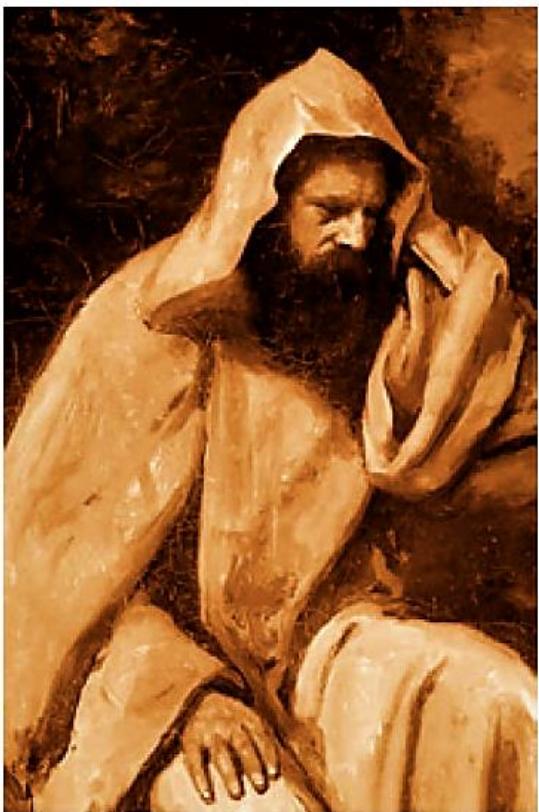
Είναι γεγονός ότι ο Ψέλλος υπογραμμίζει σε πολλά σημεία στα γραπτά του τη σημασία της χρήσης λογικών συλλογισμών και αποδείξεων, και γενικότερα τη σημασία της χρήσης του ορθού λόγου. Τονίζει ότι αυτό είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης μας και αυτό που συντελεί στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε την πραγματικότητα. Άλλωστε, υποστηρίζει ο Ψέλλος, η χρήση της λογικής δεν αντίκειται στη χριστιανική θεώρηση αντιδέτως, οι λογικοί συλλογισμοί αποτελούν για

τους χριστιανούς απαραίτητο όργανο στον αγώνα τους για την καταπολέμηση των αιρέσεων και την εύρεση της αλήθειας...» (Αικ. Ιεροδιακόνου).

Η αναγέννηση των κλασικών σπουδών στο Βυζάντιο και η αναβίωση του Ελληνισμού ήταν αποτέλεσμα των προσπαθειών του Ψελλού. Δικαίως κατ' αυτόν τον τρόπο θεωρείται πρόδρομος της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης.

Ιωάννης Ιταλός

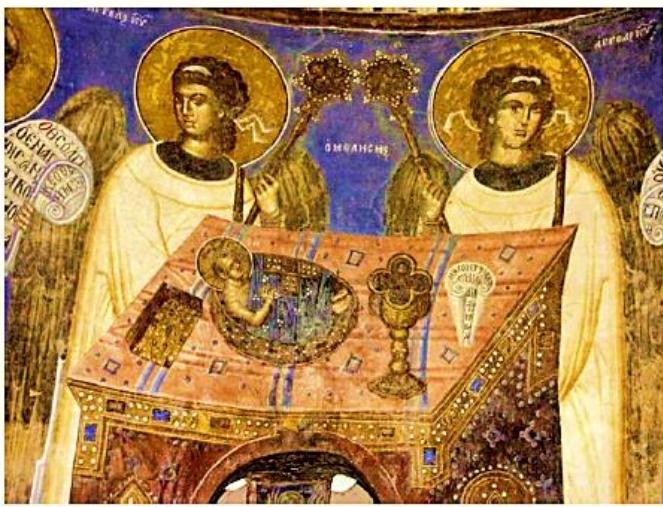
«Ο Ιωάννης Ιταλός (περ. 1025-περ. 1082) ήταν από τους πιο πρωτότυπους στοχαστές του Βυζαντίου... Μαθητής του Ψελλού και επηρεασμένος από τη νεοπλατωνική παράδοση,

καταλαμβάνει μια ιδιαίτερη θέση στην ιστορία της Βυζαντινής φιλοσοφίας, επειδή αναδεματίστηκε από την Ορθόδοξη Εκκλησία για τις φιλοσοφικές του απόψεις και για τη συστηματική χρήση λογικής ανάλυσης στη διευκρίνηση θεολογικών ζητημάτων...

Ο Ιωάννης Ιταλός γεννήθηκε στην Κάτω Ιταλία. Το 1049 ήρθε στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον πατέρα του, που ήταν Νορμανδός και είχε προσληφθεί ως μισθοφόρος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου. Έγινε μαθητής του Μιχαήλ Ψελλού... Το 1055 διαδέχθηκε τον Ψελλό στο αποκαλούμενο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης ως ύπατος των φιλοσόφων και δίδαξε όλους τους χλάδους της φιλοσοφίας...

...Η πλατωνική επίδραση στη σκέψη του γίνεται εμφανής από την ορθολογική στάση με την οποία προσεγγίζει χριστιανικά δόγματα που η Ορθόδοξη Εκκλησία έκρινε ως αλήθειες στις οποίες οι Χριστιανοί θα πρέπει απλώς να πιστεύουν καθώς βρίσκονται πέρα από κάθε δυνατότητα λογικής κατανόησής τους. Ο Ιταλός αμφισβήτησε την

κυριαρχία της θεολογίας και ακολουθησε την πλατωνική και αριστοτελική θεώρηση της φιλοσοφίας, σύμφωνα με την οποία η θεολογία είναι απλώς μέρος της, και ειδικότερα το μέρος της φιλοσοφίας που αναζητά τις πρώτες αρχές και αιτίες των πάντων. Φαίνεται, λοιπόν, ότι αυτή η προσπάθεια του Ιταλού να αναπτύξει μια φιλοσοφική

θεολογία κρίθηκε ως αλαζονική και οδήγησε, μαζί με άλλα επιπρόσθετα πολιτικά αίτια, στη δίκη και τον αναθεματισμό του.

Πιο συγκεκριμένα, τα έντεκα σημεία που προστέθηκαν στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας ως κατηγορίες για τον αναθεματισμό του Ιταλού ήταν τα ακόλουθα:

1. Η χρήση λογικών επιχειρημάτων σε θεολογικά ζητήματα, όπως η ενσάρκωση του Χριστού ή η σχέση ανάμεσα στις δύο φύσεις του.
2. Η εισαγωγή της φυσικής φιλοσοφίας στην Ορθόδοξη Εκκλησία.
3. Η αποδοχή της μετεμψύχωσης και η άρνηση της χριστιανικής εσχατολογίας.
4. Η άποψη ότι η ύλη και το είδος δεν έχουν χρονική αρχή και τέλος.
5. Η προτίμηση στους αρχαίους φιλοσόφους και όχι στους αγίους της χριστιανοσύνης.
6. Η καχυποψία απέναντι στα θαύματα.
7. Η μελέτη της αρχαίας φιλοσοφίας όχι μόνο για λόγους εκπαιδευτικούς, αλλά ως θησαυρού αληθειών στις οποίες θα πρέπει τελικά να αναγθούν όλες οι άλλες δοξασίες.
8. Η απόρριψη της δημιουργίας του κόσμου ex nihilo και ο ενστερνισμός των πλατωνικών Ιδεών.
9. Η απόρριψη της πίστης στην ανάσταση των σωμάτων.

10. Η διδασκαλία για την προύπαρξη της ψυχής και η απόρριψη της ex nihilo δημιουργίας της και της αιώνιας μετά θάνατον τιμωρίας της.

11. Η υιοθέτηση ειδωλολατρικών δοξασιών...» (Αικ. Ιεροδιακόνου).

«Κατακερματισμός»

Ο Ιταλός χαρακτηρίστηκε «Ελληνόπληκτος» και «δαιμονόπληκτος στασιαστής» κατά της Νέας Ρώμης. Απομακρύνθηκε από την εκπαίδευση και καταδικάστηκε σε εγκλεισμό μέχρι το θάνατό του σε μοναστήρι.

«...Οι αποφάσεις που μεταφέρονται στο κείμενο του Συνοδικού της Ορθοδοξίας ξεκαθαρίζουν ότι οι φιλοσοφικές απόψεις των αρχαίων Ελλήνων είναι χρήσιμες μόνο "πρὸς παίδευσιν" και δεν υποκαθιστούν την εν Χριστώ αποκάλυψη.

Οι ανακρίσεις επεκτάθηκαν και στους μαθητές του Ιωάννου Ιταλού που κατείχαν σημαντικά αξιώματα σε σχολές και στην εκκλησιαστική διοίκηση. Από τον κύκλο αυτό ξεπήδησαν πολλές αμφισβητήσεις γύρω από την προσέγγιση του Χριστολογικού δόγματος. Ο μαθητής του, Νεῖλος ο Καλαθρός, υποστήριζε ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού θεώρηκε "φύσει" και όχι "θέσει", δηλαδή από την ένωσή της με τη θεϊκή, και καταδικάστηκε το 1087 από ενδημούσα Σύνοδο. Άλλος μαθητής ο λόγιος Μητροπολίτης Νίκαιας Ευστράτιος χώρισε σε δύο τα πρόσωπα του Χριστού, κατά τρόπο νεστοριανικό. Το σημαντικό στις απόψεις αυτές είναι ο τρόπος της Θεολογίας που βασίζεται σε φιλοσοφικές παραδοχές και συλλογισμούς που παρακάμπτουν τις αποφάσεις των Συνόδων...

Το φαινόμενο συνεχίστηκε και με δύο θεολογικές έριδες του δεύτερου μισού του 12ου αιώνος. Στη μία ο ιεροχήρυκας διάκονος Βασιλείος επέμεινε σε λόγους του ότι η σταυρική θυσία του Χριστού είχε αποδέκτες και τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος, ενώ οι καθηγητές της Αγίας Σοφίας Νικηφόρος Βασιλάκης και Μιχαήλ Θεσσαλονικεύς υποστήριζαν ότι είχε μόνο τον Πατέρα και το Πνεύμα. Το θέμα έδιγε και το νόημα και την λειτουργία της Θείας Ευχαριστίας. Η Ενδημούσα Σύνοδος του 1156 καταδίκασε τις απόψεις των Βασιλάκη και Θεσσαλονικέως. Ο πρώτος όμως δεν αποδέχτηκε τις αποφάσεις ενώ κι άλλος λόγιος κληρικός ο Σωτήριχος Παντεύγενος υποστήριξε γραπτά τις απόψεις του Βασιλάκη. Τελικά καταδικάστηκαν το 1157. Ο μοναχός Μύρων

Συκιδίτης θιασώτης των θεωριών αυτών της διέδιδε υποστηρίζοντας πως αντανακλώνταν και στην τέλεση της Θείας Ευχαριστίας. Τελικά καταδικάστηκε το 1199.

Ένα άλλο ζήτημα ήταν η ερμηνεία του λόγου του Κυρίου "ό Πατήρ μου μεῖζων μου ἔστι" (Ιω. 14, 29) από τον Δημήτριο εκ Λάμπης της Φρυγίας που υποστήριζε ότι ο Ιησός είναι κατώτερος του Πατρός. Οι απόψεις του Δημητρίου καταδικάστηκαν από διευρυμένη Ενδημούσα Σύνοδο το 1166 που συγκάλεσε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Λουκάς Χρυσοβέργης με τη συμμετοχή των πατριαρχών Αντιοχείας Αθανασίου και Ιεροσολύμων Νικηφόρου Β' και σχεδόν όλων των μελών της βασιλικής οικογένειας, των συγκλητικών και άλλων. Και εδώ τις απόψεις αυτές συνέχισαν να υποστηρίζουν ότι ο Κερκύρας Κωνσταντίνος και ο μοναχός Ιωάννης Ειρηνικός που καταδικάστηκαν το 1170...» (Δημ Μόσχος).

Όλα τα ανωτέρω στοιχεία μας δίνουν ένα εύληπτο δείγμα τις καταστάσεως που διαμορφώθηκε τον 11ο και τον 12ο αιώνα στον βυζαντινό κόσμο. Το γεγονός ότι όλοι πιστεύαν ότι μπορούσαν να λύσουν τα θεολογικά ανακύψαντα θέματα με πνευματικό στοχασμό και φιλοσοφική προσέγγιση γέννησε την αμφισβήτηση, η οποία με την σειρά της έθετε εν αμφιβόλῳ την εκκλησιαστική αυθεντία και την συνοδική παράδοση καθώς πια δεν επαρκούσε η μέχρι τότε πρακτική για την ερμηνεία των δογματικών διδασκαλιών. Ο ορθολογισμός ήταν παρών και ζητούσε ορθολογική ερμηνεία των μυστηρίων και των δογμάτων λησμονώντας ότι στην Ανατολή "οὐ φέρει τὸ μυστήριον ἔρευναν". Η ένωση και η σωτηρία της αυτοκρατορίας περνούσε μέσα από την ικανοποίηση του ορθολογισμού. Έτσι λοιπόν επήλθε, αντί για την ένωση, ο κατακερματισμός

Η αλλοίωση αυτή είναι εμφανής και στην αρχιτεκτονική των ναών. Ο κατακερματισμός θανάτωσε τους μεγάλους ναούς και γέννησε τα γραφικά οικογενειακά παρεκκλήσια, αυτά που συναντούμε διάσπαρτα στις πόλεις και στην ύπαιθρο και αισθανόμαστε έντονη θρησκευτικότητα και συγκίνηση... Παύει να υπάρχει η συνείδηση της κοινότητος που

συνέρχεται "ἐπὶ τὸ αὐτό" σε σώμα, σε Εκκλησία, προσκαρτερούντες "τῇ διδαχῇ καὶ τῇ κοινωνίᾳ, τῇ κλάσει τοῦ ἀρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς" αλλά πια ο καθένας μόνος του στην ιδιωτική ή οικογενειακή του εκκλησία με τον δικό του οικογενειακό ιερέα τελεί τα φεουδαρχικοποιημένα ή εξαριστοκρατικοποιημένα θρησκευτικά του καθήκοντα. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του μικροσκοπικού ναού του αγίου Ευθυμίου που οικοδομείται στα ΝΑ της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Αγίου Δημητρίου στην Θεσσαλονίκη!

Ο κατακερματισμός που επέφερε αυτή η κίνηση θανάτωσε την αυτοκρατορία, αλλά γέννησε τις πολλές μικρές ιδιωτικές κτήσεις των επαρχιακών αξιωματούχων, οι οποίοι φαινομενικά έδρασαν εναντίον της αυτοκρατορίας για να κερδίσουν από την διάλυσή της, όπως το παράδειγμα του Ηγεμόνα της Αργοναυπλίας Λέοντος Σγουρού που θα μας απασχολήσει στο επόμενο αφιέρωμα.

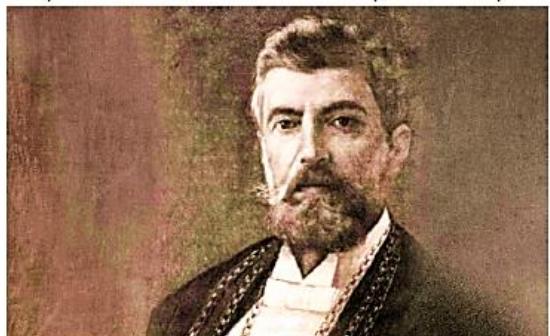
Σύνδεση με το ελληνικό παρελθόν της κλασικής εποχής

«Οι βάρβαροι κληρονόμησαν τον πλούτο της Αρχαίας Ελληνικής σοφίας που δεν τους ανήκει, ενώ οι νόμιμοι κληρονόμοι της φιλοσοφίας θα έπρεπε να είναι οι διάδοχοι. Υπήρξε μία αντιστροφή των ρόλων, ώστε Έλληνες να είναι τώρα οι Βάρβαροι και οι Βάρβαροι Έλληνες» (Μιχ. Ψελλός).

«...Οι βυζαντινοί στην προσπάθειά τους να αισθανθούν ασφαλείς μέσα σε μία ασταθή κοινωνία καλλιέργησαν την ψευδαισθηση της πολιτισμικής συνέχειας με το ελληνικό παρελθόν. Η ταύτιση αυτή των βυζαντινών με το ελληνικό παρελθόν της κλασικής εποχής, δημιούργησε προβλήματα συγχύσεως...» (Σεβ. Μεσσηνίας)

«Το έτος 1871 θεωρείται κομβικής σημασίας στην εξέλιξη της επιστήμης της λαογραφίας, σηματοδοτώντας συγκεκριμένα την έναρξη της επιστημονικής φάσης της. Το έναυσμα έδωσε η έκδοση του έργου Μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων Νεοελληνική μυθολογία, που ο δεκαεννιάρχονος φοιτητής τότε Νικόλαος Πολίτης (φωτ. δεξιά) εκπόνησε στο πλαίσιο διαγωνισμού του περιοδικού Πανδώρα. Ο διαγωνισμός χρηματοδοτήθηκε από τον εθνικό ευεργέτη Θεόδωρο Ροδοκανάκη και προέβλεπε «την συλλογήν ηθών και εθίμων όσων πλείστων Ελληνικών τόπων, και την παραβολήν αυτών προς τα εν τοις σωζόμενοις συγγραφεύσι μνημονεύσμενα, όπως γνωσθή τούτων η ταυτότης και διαφορά» (Πολίτης 1871: γ'). Ο μετέπειτα πατέρας της νεοελληνικής λαογραφίας ήταν ο μοναδικός συμμετέχων, γεγονός που φανερώνει την έλλειψη εποιμόστητας την οποία η ιντελιγέντια της εποχής έδειξε ως προς τη θεσμική ανάγκη διαμόρφωσης της λαογραφικής επιστήμης.

Η συγκεκριμένη επιταγή εκπορευόταν από τη ρομαντική έννοια του έθνους, όπως αυτή σχηματίστηκε κυρίως στη ναπολεόντεια και μεταναπολεόντεια Γερμανία, θεωρητικοποιημένη από τους Herder, Görres, Riehl, J. Grimm, Fichte κ.ά. Σταδιακά οι ιδέες της πολιτισμικής αυτεπίγνωσης, του λαϊκού αισθήματος κοινότητας και εθνικής

ομάδας, της ύπαρξης ενός καθολικού πνεύματος του λαού και της θεμελιακής θέσης του ανδρώπου της υπαίθρου εντός του έθνους, επικράτησαν στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, συνοδευόμενες από το αίτημα επιστημονικής προσέγγισης των λαϊκών πνευματικών προϊόντων, όπως αυτή καθιερώθηκε στη Γερμανία ως Volkskunde ήδη από τα μέσα του αιώνα. Η εδραιώση της λαογραφικής επιστήμης σχετίζεται με την αναζήτηση εθνικής ταυτότητας εντός ενός νέου κράτους που, κατόπιν αιώνων ξένης κυριαρχίας, χρειάζοταν αρχικά να αυτοπροσδιοριστεί και έπειτα να επεροπροσδιοριστεί, απαντώντας κατ' αυτόν τον τρόπο στις εκάστοτε μισελληνικές φωνές.

Η ισχυρότερη αυτών ήταν, ως γνωστόν, εκείνη του Τιρολέζου Γιάκομπ Φίλιπ Φαλμεράυερ (1790-1861), ο οποίος στα βιβλία του Ιστορία της χερσονήσου της Πελοποννήσου κατά τους Μεσαιωνικούς Χρόνους (1830, 1836) και Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων (1835) υπερτόνισε την ανάμειξη των ελληνικών φύλων κυρίως με σλαβικά, που εισέβαλαν στην Ελλάδα ήδη από τον 8ο αι. μ.Χ., και κατόπιν με αλβανικά ή τουρκικά, διαμορφώνοντας το γένος των νέων Ελλήνων, το οποίο ελάχιστα εν τέλει σχετίζεται με αυτό των αρχαίων (Φαλμεράυερ 1984, 2002). Η συγκεκριμένη θεωρία πλήγωσε βαθιά την ακόμα αδιαμόρφωτη νεοελληνική διανόηση, η οποία επιχείρησε, παρά τον ασταθή χαρακτήρα της, να δώσει απαντήσεις, όχι στο βιολογικό-φυλετικό επίπεδο, γνωρίζοντας πως ήταν αδύνατο να αποδειχθεί η συνέχεια του αίματος, αλλά στο πολιτισμικό πεδίο, όπου ορίστηκε ως ευκταίος στόχος να συγκεντρωθούν όσα στοιχεία θα αποδείκνυαν τους άρρηκτους δεσμούς της νεότερης με την αρχαία Ελλάδα. Τα δύο πρώτα επιστημονικά πεδία όπου επιχειρήθηκαν διαχρονικές μελέτες αυτών των δεσμών ήταν η ιστοριογραφία και η γλωσσολογία, με την έρευνα να επικεντρώνεται σε ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά γεγονότα (Παπαρρηγόπουλος φωτ. αριστερά και Ζαμπέλιος), καθώς και σε γλωσσικά φαινόμενα (Χατζιδάκης).

Στο πλαίσιο του ρομαντικού κράτους έγινε, ωστόσο, από νωρίς κατανοητό πως το εθνικό αίτημα προσδιορισμού της ιστορικής συνέχειας και, κατά συνέπεια, εύρεσης ταυτότητας θα μπορούσε να ικανοποιηθεί μέσω της μελέτης της λαϊκής κουλτούρας στους θύλακες

της οποίας διασώζονταν πασιόνηλα πολιτισμικά υποστρώματα του παρελθόντος. Αυτό ακριβώς τόνιζε η προκήρυξη του ρωδοκανάκειου διαγωνισμού, θέτοντας ως *desideratum* και απαραίτητη προϋπόθεση συμμετοχής τη σύγκριση νεοτέρων λαϊκών εκδηλώσεων με τα όσα αναφέρουν οι συγγραφείς του παρελθόντος, εντοπίζοντας ακολούθως τις εκάστοτε συγκλίσεις ή αποκλίσεις (Πολίτης 1871: γ'). Το έργο του Πολίτη ανταποκρίθηκε σε αυτό το αίτημα αποτελώντας μια *ιδιαίτερα εμβριθή και διόλου πρωτόλεια, παρά το νεαρό της ηλικίας του συγγραφέα, μελέτη θρύλων, δοξασιών και ενίστε παραμυθιών, που στο σύνολό τους διαμορφώνουν αυτό που ο ίδιος χαρακτήρισε μυθολογία.* Ήδη από την εισαγωγή, ο συγγραφέας υποδηλώνει τις προδέσεις του να αναδείξει τους δεσμούς παρελθόντος-παρόντος, «*διότι ο ελληνικός λαός διετήρησε πολλαχού τον αρχαίον ελληνικόν βίον· εν τοις διαφόροις εθίμοις ανακαλύπτει τις μετ' εκπλήξεως ίχνη αρχαίων ιδεών, αντιφάσκοντα όλως προς την επικρατούσαν θρησκείαν, ήτις δεν ηδυνήθη παντάπασι, καίτοι μεγάλας προσπαθείας καταβαλούσα, να εκριζώσῃ αυτά. Αι παραδόσεις και οι μύθοι αυτού μας αποδίδουσι την αρχαίαν ελληνικήν μυθολογίαν, δεισιδαιμονα εν τη απλότητι αυτής, και μη μεταβαλούσαν, όπως παρά διαφόροις έθνεσιν, ή πολλά σπανίως, τας διαφόρους εθνικάς θεότητας εις καταχθόνια και σατανικά πνεύματα» (Πολίτης 1871: 4).*

Η ανάδειξη της διατήρησης του αρχαιοελληνικού βίου εντός του νεοελληνικού λαού δεν είναι σαφώς άσχετη με τις φιλολογικές συζητήσεις της εποχής και πιο συγκεκριμένα το ζήτημα Φαλμεράυερ. Μπορεί ο Πολίτης στον πρόλογο του έργου του να μην κάποια αναφορά στον Τιρολέζο ιστορικό, εντούτοις οι κριτές του διαγωνισμού Κ. Ασώπιος, Φ. Ιωάννου και Ε. Καστόρχης, στον μακροσκελή τους πρόλογο που φιλοξενείται στην έκδοση του 1871, ήδη από τη δεύτερη παράγραφο παραπέμπουν στη θεωρία του Φαλμεράυερ για να καταλήξουν στα εξής: «*Εν όμως των ισχυροτέρων επιχειρημάτων, όσα κατά των ισχυρισμών του Γερμανού ιστοριογράφου αντέταξαν, είναι η ομοιότης του βίου των καθ' ημάς προς τον των αρχαίων Ελλήνων. Εκτός πολλών άλλων, εν παρόδῳ μεταχειρισθέντων το επιχείρημα τούτο, ιδιαιτέρας πραγματείας έγραψαν εκ μεν των ημετέρων, ο κύριος Βυβιλάκης και Αναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας, εκ δε των ξένων ο κ. Curt Wachsmuth και ο κ. Bernhard Schmidt...» (Πολίτης 1871: 6)...» (Στ. Ζωχιός).*

Επίλογος α' μέρους

«...Μετά το 1204 η κατάρρευση του μεγαλεπήβολου Κομνήνειου κράτους θα συμπαρασύρει και την Εκκλησία. Η Αλωση του 1204 δημιούργησε γεωπολιτικά ένα ριζικά νέο τοπίο που διατηρήθηκε και μετά το 1261, μέχρι το 1453. Το αστικό στοιχείο αναπτύσσεται μακριά

από τον παρεμβατισμό του Κράτους, οι πόλεις πρακτικά αυτοδιοικούνται και για πρώτη φορά η Κωνσταντινούπολη χάνει την αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία. Για πρώτη φορά αναπτύσσονται έντονες κοινωνικές συγκρούσεις που εκφράζονται σε δύο εμφύλιους πολέμους και εξεγέρσεις (1321-1328 και 1341-1347). Πολλά κράτη αναπτύσσονται στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία. Ακόμη και μετά το 1261 όπου ανακαταλαμβάνεται η Κωνσταντινούπολη για πρώτη φορά αναπτύσσεται η ελληνικότητα ως εθνικό συνεκτικό στοιχείο και όχι μόνο ως καταδικαστέες ειδωλολατρικές απόψεις. Τέλος η προσέγγιση με τη Δύση γίνεται πάνω στη ρεαλιστική βάση που έδωσε η εικόνα του 1204, μια εικόνα που γέννησε φόβο, μίσος αλλά και σεβασμό του άλλου αντιπάλου, αφού οι Λατίνοι έπαψαν να είναι οι μακρινοί βάρβαροι και έγιναν οι δυνατοί και επικίνδυνοι κατακτητές.

Τα παραπάνω στοιχεία επηρεάζουν άμεσα την Εκκλησία: αν και η πρόσδεσή της στο άριμα της κρατικής εξουσίας κατά την περίοδο των Κομνηνών ήταν επιβλαβής για την ίδια αλλά και για το κράτος, η εδραίωση της στην κοινωνία θα είναι τέτοια που μετά το 1204 απελευθερωμένη από την παραπαίουσα εξουσία θα θέσει όρους και αιτήματα για νέες δομές (π.χ. αναζωογόνηση του συνοδικού συστήματος), νέα Θεολογία (π.χ. η συχαστική έριδα) και νέα βαθύτερη σχέση με την κοινωνία (πνευματικότητα). Αυτά αποτελούν στοιχεία που θα επιτρέψουν στην Εκκλησία να επιβιώσει και μετά το τέλος του Βυζαντίου, το 1453, και να διακονήσει ορθά την κοινωνία» (Δημ. Μόσχος).

Ο Μητροπολίτης Θηβών ἀγιος Ιωάννης ο Καλοκτένης, ο νέος ελεήμων και ο ἀγιος Μιχαήλ Χωνιάτης

Στην διευρυμένη Ενδημούσα Σύνοδο του 1166 που συγκάλεσε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Λουκάς Χρυσοθέργης και στην οποία συμμετείχαν οι Πατριάρχης Αντιοχείας Αθανάσιος και Ιεροσολύμων Νικηφόρος Β' για να εξετάσουν την ερμηνεία του ευαγγελικού λόγου «ὁ Πατήρ μου μεῖζων μου ἐστί!» από το Δημήτριο εκ Λάμπης της Φρυγίας αλλά και σε αυτή του 1170 που καταδίκασε τον Κερκύρας Κωνσταντίνο και τον μοναχό Ιωάννη Ειρηνικό, έλαβε μέρος και ο Μητροπολίτης Θηβών Ιωάννης ο Καλοκτένης.

Ο Ιωάννης καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη, είχε βαθιά θεολογική κατάρτιση και ανέλαβε την διαποίμανση των Θηβών το 1166, μετά την καταστροφή τους από την επιδρομή των Νορμανδών. Επιδόθηκε σε ένα πρωτοφανές φίλανθρωπικό έργο. Έχτισε ναούς, ανέπτυξε αρδευτικά έργα όπως μια τρίτοξη γέφυρα για το πέρασμα του Ασωπού ποταμού, η οποία καταστράφηκε στις αρχές του 20ου αιώνα, ίδρυσε Παρθενώνα, στον οποίο έμεναν παρθένες. Ακόμη ίδρυσε Νοσοκομείο, Γηροκομείο, Πτωγοκομείο και Εενώνα. Πλήρωσε τις κενές επισκοπικές έδρες με επισκόπους στα 1169, αλλά επειδή το έπραξε ερήμην της μεγάλης Συνόδου της

Κωνσταντινουπόλεως, συνήλθε Ενδημούσα Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να εξετάσει αν ορθώς προέβη στην ενέργεια αυτή. Τελικά δεν επιτιμήθηκε καθώς δικαιολογήθηκε πως το έπραξε αυτό λόγω της κατάπτωσης του θρησκευτικού αισθήματος των κατοίκων της περιοχής. Τιμήθηκε από τους Θηβαίους, μετά την κοίμησή του, ως ἀγιος με την προσωνυμία μάλιστα «νέος ελεήμων» και η μνήμη του εορτάζεται στις 29 Απριλίου.

Στην έκδοση των σωζόμενων του αγίου Μιχαήλ Χωνιάτου από τον Σπ. Λάμπρο δημοσιεύεται και μία επιστολή του Αθηνών Μιχαήλ προς τον Θηβών Ιωάννη. Η επιστολή αυτή πιθανότατα εστάλη το 1182/1183, αμέσως μετά την ενθρόνιση του αγίου Μιχαήλ στην Αθήνα και λίγο πριν την οσιακή κοίμηση του αγίου Ιωάννου του Καλοκτένους. Παραθέτουμε το κείμενο και ελεύθερη απόδοσή του στα νέα ελληνικά.

γη'. Τῷ Θηβαῖον αὐτῷ Ἰωάννῳ.

1. Πανιερώτατε ἀδελφὲ, ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα ὑγιῶς
ἔχειν καὶ ἀλύπως τὴν σὴν ἱερότητα, μᾶλλον δὲ || τὸ μὲν
ὑγιῶς διακεῖσθαι σε κατ' εὐχὴν ἡμετέραν εἰπερ τι καὶ ἐλπίδα,
τὸ δ' ἀλυπον, εἰ καὶ τοῦτο εὐχαταίστατον, σχεδόν τι ὅμως
5 ἀνέλπιστον. Ποῦ γάρ καὶ εὑρήσει τις τόπον ἡ βίον οὐ λέγω
παρ' ἄπαν ἀθυμίας ἀπηλλαγμένον, ἀλλὰ καὶ ψυχαγωγίᾳ με-
τρίᾳ Ἰλαριούμενον, ἀτε τοῦ προφητικοῦ καιρὸν ἔχοντος «πᾶσα
κεφαλὴ εἰς πόνον καὶ πᾶσα καρδία εἰς λύπην» καὶ μᾶλλον
ἡ αἰσθητικὴ καὶ οὐχ οἶναν αὐχοῦσιν οἱ λίαν ἥδεις καὶ ἀνά-
10 γητοι; Ὡς δοκεῖν μηκέτι τὸν ἡμέτερον βίον. ὑπὸ λύπης καὶ
ἀθυμίας ἀνὰ μέρος μερίζεσθαι, ἀλλ' ὅπ' ἀθυμίας συνεχοῦς, δεῖ
τοῦ πίθου τῶν ἀγαθῶν, εἰ λέγει τι "Ομηρος, παρὰ τοσοῦτον
ἐπιλείποντος παρ' ἕσσον δ τῶν κακῶν ὑπέρρευσεν. 2 Οὗτω
γοῦν ἔχόντων τῶν καθ' ἡμᾶς, ἀγαπητὸν εἰ μὴ καὶ τὸ σῶμα
15 νοσερὸν ἔχει τις ἀπόχρη γάρ ἡ τῆς ψυχῆς μελεδῶν οὕτω τι
καὶ αὐτὴ λυμαίνομένη τῷ σώματι, ὡς καὶ γυιοβόρος παρὰ
τοῖς ποιηταῖς δινομάζεσθαι διὰ τὰς ἐντεῦθεν τηκεδόνας δήπου-
θεν. "Οπως οὖν μὴ διπλῶ πάθει βαλλόμενος ἐκκαῆς, εἴης τὸ
σῶμα γοῦν φέρων ἔρρωμένον καὶ ἀτρυτον. Τούτου τῷ τέως
20 ἐπιστέλλειν οὐκ ἔχομεν ἀμεινον.

Προς τον Μητροπολίτη Θηβών κύριο Ιωάννη

δική μας βιωτή είναι δυνατόν να χωριστεί της θλίψης, αλλά με συνεχή στενοχώρια, πάντα σαν το πιθάρι των αγαθών, εάν λέει κάτι ο Όμηρος, για τόσο μόνο εγκαταλείποντας όσο να διαφρεύσει το κακό.

2. Ετσι λοιπόν αφού έχουν τα πράγματα για εμάς, το σώμα παραμένει αγαπητό έστω και εάν νοσεί. Διότι επαρκεί η μελέτη της ψυχής επειδή και αυτή διαρπάζει από το σώμα, ώστε να περιγράφεται από τους ποιητές σαν να τρώει τα μέλη του σώματος εξαιτίας υποδέτω της φθοράς του που βιώνουμε από τώρα. Πως λοιπόν να μην καίγεται κανείς όταν είναι χτυπημένος από διπλό πόνο. Μακάρι να παραμένει το σώμα σου δυνατό και ακαταπόνητο. Διότι εκτός από αυτό δεν έχουμε κάτι καλύτερο να αφήσουμε κληρονομιά.

1. Πανιερώτατε αδελφέ, ελπίζουμε και ευχόμαστε η ιερότητά σου να χαίρει υγείας και να είναι απίκρινη ή καλύτερα το να διατηρείται υγιής είναι ευχή μας, περισσότερο από κάθε τι άλλο και ελπίδα μας, το να διατηρείται όμως απίκρινος, αν και πολύ επιθυμητό, είναι περίου ανέλπιστο. Που θα μπορούσε να θρει κάποιος τόπο ή ζωή, δεν λέω ολοκληρωτικά απαλλαγμένα από στενοχώρια, αλλά και φαιδρυνόμενα από μια μέτρια αναψυχή, όπως ακριβώς προβλέπει ο προφήτης για την περίσταση «δεν θα θρεις στον κόσμο κεφάλι χωρίς σκοτούρες και καρδιά χωρίς πόνο» και περισσότερο η αντιληψη περί του ωραίου, αλλά ούτε με καύχηση υπερβολικά όμορφα και μη επώδυνα; Όπως μου φαίνεται ούτε και η